

کشمیر بارے لکھے گئے پنجابی افسانے

(Punjabi Fiction Written about Kashmir)

Abstract:

Fiction is one of the most appealing genres of literature that can depict real life situations to highlight different problems, miseries and pleasures of human life. Fiction pertaining to a specific locality or people has its own tendencies and impacts. The fiction written about Kashmir in Punjabi literature occupies seemingly a big share to portray the miserable condition of the masses. In this specific fiction, the oppression of Kashmiris by the Dogras and Indian army has been portrayed. Besides this, the social problems of Kashmir and the Kashmiri people including social immorality, chaos, greed, hatred, oppression and selfishness as presented in the fiction under study have been analyzed in this paper.

Keywords:

Punjabi Literature, Punjabi Language, Punjabi Fiction, Kashmir, Kashmiris, Indian Occupied Kashmir.

1945 وچ کشمیر آزاد حیثیت رکھدا سی۔ اک معاہدے ہیٹھ 75 لکھ روپے دے بدلے انگریزاں کشمیر جیہدی آبادی ڈھائی لکھ (تن روپے فی کس دے حساب نال) تے رقبہ دو لاکھ اٹھارہ ہزار مربع کلومیٹر سی نوں جموں دے راجہ گلاب سنگھ نوں وچ دتا۔ ایس بدنام زمانہ معاہدے نوں ”بیچہ نامہ امرتسر“ آکھدے نیں۔ اوس واقعے توں بعد کشمیر اُتے ڈوگرہ راج قائم ہویا۔ جد جد کشمیری عوام آزادی دی منگ لئی نکلی بھارتی فوج اوہناں نوں جانومارن لگی،

اوہناں اُتے ظلم کیتا گیا پر اوہناں دے آزادی دے جذبے پروان چڑھدے گئے۔ کشمیری ایس نوں آزادی دانان دیندے جد کہ انڈین ایس نوں بغاوت آکھدے۔ ویلے دے نال نال انڈیا دا غصہ بھانڑ بن گیا۔ جموں کشمیر تے لداخ وچ انڈین فوج نے بے قصور لوکاں نوں بلاوجہ سولیاں چاڑھیاں، الزام سی کہ اوہ پاکستان لئی جاسوسی کر دے نیں تے انڈین فوج دے خلاف کاروائیاں وچ حصہ لیندے نیں۔ سارا علاقہ چھاؤنی داروپ دھار گیا، تھاں تھاں مورچے سن لوکاں دے گھراں تے کارخانیاں اُتے روز دیھاڑے حملہ کیتا جاندا تے اگاں لادتیاں جاندیاں۔ راہ جانداں راہگیراں نوں پھڑکے جانوں ماردا تا جاندا یا جیلاں وچ قید کر دیندے، جتھے کدھرے ریلی یا جلسے جلوس ہوندے او تھے گولیاں دا مینہ وسادیندے۔ قابو آئے جو انان تے مر داں نوں مار کے اجتماعی قبریں وچ دب دتا جاندا۔ کشمیریاں دی حیاتی حیاتی نہیں سی رہی۔

کشمیر دے ایس چکچوکڑ وچ ”کشمیرن“ سلیم خان گمی دا افسانہ اے جیہڑا مایاں نال جموں کشمیر دے علاقے سرینگر وچ رہندا، شمالاں تے قلمناں دا کاروبار کرداسی۔ اوہدا کاروبار انڈیا تے پاکستان وچ کھلریا ہو یا سی۔ اوہ کاروبار لئی انڈیا گیا تے انڈین فوج جہناں کشمیر اُتے قبضہ کیتا ہو یا اے اوہدے مایاں سمیت گھر بار ساڑکے سواہ کر دتا۔ کنج انگریزاں تے ڈوگراں نے رل کے کشمیر دی دھرتی نوں وپچیا تے پاکستان دی حمایت وچ اٹھن والے پورے پورے پنڈاں تے علاقیاں اُتے قبضہ کر کے ساڑ دتا۔

لکھاری نے کہانی راہیں کشمیر دے لوکاں دی سادگی تے معصومیت نوں موضوع بنا کے او تھوں دے لوک اج دے ترقی یافتہ دور وچ وی دو جے آزاد ماکاں توں ڈھیر پچھے نیں ایہدی سب توں وڈی وجہ اوہناں علاقیاں وچ بھارتی فوج دے آئے دن کر فیو دے نال نال انٹرنیٹ راہیں مواصلات، ذرائع ابلاغ تے ہر اوس ذرائع اُتے پابندی اے جیہڑا اوہناں نوں جدید دنیا تے نویں نویں توں نیں جانکاری دے سکداسی۔

تعلیم دے پڑ وچ او تھے سکولاں، کالجیاں، یونیورسٹیاں ہر ادارے وچ پابندیاں نیں او تھے واسی تعلیم تے ملازمت واسطے دو جے ماکاں تے شہراں وچ جانداں نیں اوہ اپنے گھر والیاں نال کئی کئی مہینے ای تھوں تیکر کہ کئی سالوں تک رابطہ نہیں کر سکدے۔ ایسے پاروں اج وی اوہ وادی دنیا دے سارے ماکاں توں پچھے اے۔ شیخ محمد عبداللہ موجب:

”ترقی ایک مسلسل دوڑ ہے۔ ایک طوفانی دوڑ۔۔۔۔۔ یہ دوڑ کوئی بچوں کا کھیل نہیں۔ تاریخ نے بڑے بڑے غارت گروں کی تیج آزمائی اور تباہ کن مظالم دیکھے ہیں مگر ہر نئی نسل اپنے پیشرو مفکر اور روشن مجاہدوں کے زخمی ہاتھوں سے ترقی کی

اس مشعل کو دست بدست لیتی رہی ہے آج اس مشعل کے نگہبان اور وارث ہم

ہیں۔“ (1)

”دھرتی دے اتھرو“ شمس نعمان دی کشمیر دے دکھاں اُتے لکھی کہانی اے جیہڑی کشمیر دے ذرے ذرے اُتے ہون والے ظلم و ستم دامنہ بولد اثبوت اے۔ کشمیر اُتے بھارتی فوج دے قبضہ توں پہلے تے بعد دے حالات دی بھرویں جانکاری اے۔ بھارتی قبضے توں پہلاں کشمیر دے حالات بڑے چنگے سن او تھے مندر، گوردوارے تے مسیتاں آباد سن۔ لوک اک دو بے دے مذہب دا احترام کر دے سن تے دکھ سکھ وچ شریک ہون دے سن۔ کشمیر وچ ہر مذہب دے واسی نوں آزادی سی ہندو، سکھ، مسلمان یا عیسائی ہووے اک دو بے دے خیر خواہ مشکل وچ کم آون والے تے دکھاں دے ساجھی سن اک دو بے دیاں بانہواں سن ہن بھارتی قبضے توں بعد لوک اک دو بے دیاں جاناں دے دشمن ہو گئے جنہاں وچ بھائی چارہ تے پیار محبت سی اوہ اک دو بے دے لہو دے تریائے نیں۔ سلیم خان گمی ہوراں پس منظر وچ قابض کشمیریاں اُتے بھارتی فوج ولوں ہون والے ظلم و ستم دے پہلے تے بعد والے حالات دی تصویر الیکٹی اے کشمیری دھرتی دے سینے وچ غماں دیاں کنیاں کو تہواں تے رہڑ کدے ڈکھ تے اتھرو دریا بن کے ایہدی چھاتی اُتے ابھر دے نیں تے ایہہ ہسن کھئیڈن والی دھرتی جیہڑی کدی اداس نہیں جا پدی سی آج اوہ وادی لہو دے اتھرو کیر دی اے۔

کشمیر و اسیاں داروزگار وادی پنجی اے تے کسان خوشحال سن اوہناں دے ہا سے بڑے گوڑھے گیت گاندے تے پیلاں پاون دیاں فصلاں سن ہر پاسے خوشی ای خوشی سی غم دا کوئی وجود نہیں سی بھارتی فوج دے آن نال ایتھوں دے و اسیاں دی زندگی بدل گئی نم تے دھریک دیاں ٹھنڈیاں چھاواں سنگڑ کے سواہ ہو گئیاں۔ چرنے دیاں گھوکاں دی تھان انساناں دیاں چیکاں اُبھرن لگیاں۔ 75 سالاں وچ وادی کشمیر نے کئی مسلمان ماواں دیاں گودیاں اُجاڑیاں تے کنیاں دھیاں دیاں عزتاں رول دتیاں۔

کشمیر اُتے ہون والے ظلم و ستم تے بربریت اُتے عالمی چپ اے ہر کوئی بھارتی فوج نوں ظالم تے جابر آکھدا اے اوہدے ہتھوں ہون والا ایہہ ظلم رو کیا جاسکد انصاف دے علمبردار ظلم زیادتی اگے گو گئے بہرے نیں کوئی شک نہیں کہ صحت تے بیماری حیاتی دا حصہ نیں کدی انسان بھر پور صحت توں مزہ چکد اُتے کدی بیماری وچ صبر و شکر تے گناہواں توں پاک ہوندا اے۔ گمی ہوراں معاشرتی پہلو نوں موضوع بنا کے بیماری، دکھ، درد، تکلیف، غم، ملال، اذیت تے درد وچ اک دو بے داسا ساجھی ہون دادرس دتا اے۔

”چناراں دی آگ“ فوزیہ نقوی دا افسانہ دو کرداراں زمان تے زینو دوالے گھمد اے زمان فوج وچ بھرتی

ہو گیا اک دیہاڑے چھٹی تے آیاں پچھوں فون آیا کہ چھٹی کینسل ہو گئی اے۔ زمان واپس چلا گیا تے کجھ دناں بعد ملک دی حفاظت کر دیاں زمان شہید ہو گیا۔ لکھاری کہانی کشمیر واسیاں دے پیار محبت بھائی چارے تے دکھاں دی سانجھ نوں موضوع بنا کے ایکی۔ کشمیر دی دھرتی جیہڑی اپنی خوبصورتی تے قدرتی وسائل، جھیل، چشمے، ندی، دریا، زعفران دے کھیت، پہاڑ، معدنیات، جڑی بوٹیاں، گلکشیر، زرعی پیداوار پاروں جنت نظیر اے۔ دھرتی بھارتی ظلم و ستم تے بربریت پاروں اگ وچ سڑن والی راکھ بن گئی اے۔ کشمیر دی دھرتی اُتے وسن والے واسیاں دا انحصار زراعت تے مال ڈنگراں اُتے اے جی ایم میر اپنی کتاب ”جموں و کشمیر کی جغرافیائی حقیقتیں“ وچ لکھدے نیں:

”ریاست جموں و کشمیر ایک زرعی ریاست ہے یہاں کے اسی فیصد باشندے زراعت سے تعلق رکھتے ہیں۔ ریاست میں صرف آٹھ لاکھ چونسٹھ ہزار ہیکٹر زمین زیر کاشت ہے باقی زمین پہاڑ ہونے کی وجہ سے یا بنجر ہونے کی وجہ سے بے کار پڑی ہے۔ صوبہ لداخ میں سخت سردی اور بارش نہ ہونے کی وجہ سے پچیس فیصد سے بھی کم زمین زیر کاشت ہے ریاست کی زیر کاشت زمین میں 29 فیصد پر مٹی 26 فیصد پر دھان 22 فیصد پر گیہوں اور 9 فیصد پر دالیں کاشت کی جاتی ہیں۔“ (2)

ہر کشمیری بھانویں بڈھا جوان یاں چھوٹا بچہ ہووے اوہدے دل وچ آزادی دا جذبہ موجود اے۔ کشمیر دی دھرتی اُتے بھارتی فوج ولوں ظلم و ستم سہندیاں پچھلے 75 سالوں توں آزادی دی جنگ لڑیاں کئی جوان لہو دا نذرانہ پیش کر چکے نیں۔ دھرتی دی پیاس اچے وی ایہناں جواناں دے خون نال نہیں بجھی۔ انٹرنیٹ موجب:

”مقبوضہ کشمیر میں بھارتی فوج نے گزشتہ چند روز سے ظلم و بربریت کی انتہا کر رکھی ہے۔ مختلف واقعات میں بھارتی فوج چار روز کے دوران 25 بے گناہ معصوم کشمیریوں کو شہید اور سینکڑوں کو زخمی کر چکی ہے۔“ (3)

کشمیر دی دھرتی اُتے جوان شہادت توں بعد گھر والیاں دے جذبے کدی نہیں مرے سگوں محاذ تے لگیاں گھر والیاں نوں پہلے توں ای شہادت دی نوید سنا کے جانے نیں زمان زینونوں جاٹکاری دے کے گیا تاں جے شہادت دی خبر لئی سارے ذہنی طور تے تیار سن اوس آکھیا فوزیہ نقوی موجب:

”زینو ساڈے ملک دے حالات بڑے نازک ہو گئے نیں۔ دشمن دی نیت ٹھیک

نہیں دسری توں کوئی فکر نہ کر بے مینوں وطن دی خاطر جان وی دینی پئی تے
دیواں گا۔“ (4)

دھرتی واسیاں نوں یقین اے کہ اک دن آزادی ملے گی تے کافراں ولوں ظلم دی رات سویر وچ ضرور بدلے گی۔ دھرتی اُتے بھارتیاں ولوں چناراں دے درختاں وچ لگی اگ کئے بے گناہ کشمیریاں نوں ساڑ گئی تے کنیاں سہاگناں دے سہاگ اُجاڑے گئی بھارت ولوں کالے قانون نوں لاگو کرن وچ دن بدن دادھا ہو رہیا اے۔ کشمیر دی عوام دے جذبات دے خلاف فیصلے ہو رہے۔ کشمیری ہٹ ڈتے نیں کہ بھارت اوہناں دا کجھ وی وگاڑ نہیں سکدا۔ کئی کئی دن مسیتاں بند، ایٹھوں تک کہ جمعہ تے عمید دی نماز تے وی پابندی، لوک ڈھیر محنتی نیں مرداں دے نال نال زنانیاں تے اوہناں دے بال وی کھیتاں وچ کم کر دے تے سارا دن بنفشے تے زعفران دے پھل چندے نیں۔ گبھر و سارا دن بھید بکریاں چراندے تے جنگلاں وچوں لکڑیاں کٹھیاں کر دے نیں۔

قدرت نے کمال کارگیری دے نال اپنے حسن تے جمال دی ساری رعنائی کشمیر دے حسین مکھ اُتے فیاضی نال کھلاری جنت نظیر دے واسیاں دا حسن تے جمال لاجواب تے بے مثال اے۔ اوہ سر زمین جتھے ہر پاسے مرغزار ای مرغزار نیں زعفران دے سنہرے سنہرے کھیت، رنگ برنگ پھلاں دے نال لدیاں کیاریاں بے شمار شفاف چشمے ڈگھیاں جھیلیاں، ندیاں، دریا آبشاراں، لے لے سدا بہار درخت سب نے رل کے کشمیر نوں جنت نظیر بنا دتا۔ سلیم خان گئی ایس بارے آکھدے نیں:

”آتی جاتی رتوں کا جو بن، جھومتے جھامتے بادل، رستے دریا شور مچاتے جھرنے
چپ چپ جھیلیں، سرمست آبشار، طرارے بھرتے شکارے اور انسان ہیں تو
چندے آفتاب چندے ماہتاب حسن و جمال کی چلتی پھرتی مورتیں۔“ (5)

”بلدا کشمیر“ حمیدہ ناصرہ نقوی ہوراں دے افسانے وچ کشمیر دے وکھو وکھ پکھاں نوں اُجاگر کیتا گیا کہانی دے مرکزی کردار، راحت تے ضیاء الدین جد کہ ضمنی کردار سردار عمر، سردار فاروق، زینب، سکینہ، چوکیدار، بابا سبحان تے باجی فاطمہ نیں۔ غداری دے جرم وچ بھارتی فوجی عدالت نے ضیاء نوں سزائے موت تے فاطمہ نوں ست سال دی قید سنائی جس دن ضیاء نوں سزائے موت ہوئی او سے دن راحت دی روح مصلے اُتے سجدہ کر دیاں کوچ کر گئی۔ حمیدہ ناصرہ نقوی موجب:

”کشمیر دی آزادی دا مشن ابے تک چل رہیا اے اوہناں توں بعد میں اپنے باباجی
نوں نال لے کے اپنے پنڈ واپس آئی آں کشمیر ہاؤس وچ رہنا ہن ساڈے اختیار وچ

کہانی دے پس منظر وچ کشمیر اُتے ہون والے ڈوگرے فوج دے ظلم و ستم نوں موضوع بنا کے الیکیا اے تے دسیا اے کہ اوہ نکیاں نکیاں کڑیاں نوں پھڑ کے اوہناں دیاں عزتاں لٹدے سن فیر کئی کڑیاں واپس پرت آندیاتے کئی واپس مڑن دی تھان موت گل لالیندیاں جیوس کہانی وچ سکینہ دی بھین بکریاں چارن گئی تے ڈوگرے چک کے لے گئے فیر بکریاں ای گھر آئیاں زینب گھر نہ آئی۔ تیجے دن اوہدی لاش وادی وچوں لہجی کہانی وچ لکھاری نے لکھیا اے کہ:

”ڈاک بنگلا سی جیہدے وچ ڈوگرے فوجی آئے ہوئے سی تے مسلماناں دیاں
جوان کڑیاں نوں چک کے لے جاناں اوہناں دا اک شغل ہندا سی۔۔۔ کچھ کڑیاں
لٹ پٹ کے مڑ آؤندیاں سی تے جنھاں وچ ہمت تے غیرت ہوندی اوہ مڑ کے
آون نالوں موت نوں گل لاناں چنگا سمجھدیاں۔“ (7)

کشمیر دے ظلمان اُتے پاکستانی مسلمان تے دو جے مکاں دے مسلمان خاموش کیوں نہیں جے کدی مسلمان
بھرانوں اوہناں دے حق وچ بولن دی کوشش کیتی تے اوہناں دی کوشش نوں سیاست نے مدھ کے رکھ دتا۔ اپنی مدد
آپ دے تحت بھارتیاں کولوں کشمیر آزاد کروانا پئے گا نہیں تے ایہہ سلسلہ آن والیاں نسلاں نوں وی کھا جائے گا۔
مسلمان بزرگاں دی غیرت، شجاعت، صبر تے استقلال عظیم جذبیاں نوں لے کے تن سوپتراں توں ہزاراں دے
مقابلے تے کھڑی ہون والی قوم اے کشمیری اپنے لہونال نویں تریخ رقم کرن گے جیہدی اک اک سطر قیامت تک
مسلماناں تے مظلوماں دے لہونوں گرماندی رہوے گی اگرچہ ایہہ تحریک پچھلے 75 ورہیاں توں جاری اے پر جیہڑی
شدت ہن آئی اے اوہنے ساری دنیا نوں اپنے ول پریریا۔ ساری دنیا دے ذرائع ابلاغ اتے ایہد اتذکرہ اے۔ کشمیری
جاناں دانڈرانہ پیش کر چکے نہیں تے روز اوہناں وچ وادھا ہو رہیا اے کشمیریاں تے کشمیری حریت پسنداں ٹارچر سیلاں
وچ انسانیت سوز ظلم برداشت کیتا اے اوہناں دے گھر ساڑے جارہے نہیں روز وار حیاتی دیاں لوڑاں تے حیاتی مفقود
ہو کے رہ گئی اے۔

حب الوطنی اجیہا جذبہ اے جس راہیں ملک نوں دو جے مکاں اُتے اچھپتا ملدی اے جتھے انسان جدا پلدا
کھید دا جوان ہوندا تے جتھے اوہدے انگ ساک یاریلی وسدے نہیں او تھوں دے واسی لوکاں صنفاواں پکھی پکھیر و
ایتھوں تیکر کہ ہر شے نال خاص قسم دی جذباتی وابستگی رکھدے نیں۔ وطن نال محبت فطری امر اے حیواناں نوں وی
اپنے ٹھکانیاں نال محبت ہوندی اے فیر کشمیر واسی جیہڑے کئی سالوں توں اپنے وطن دی آزادی دا جذبہ رکھدے

آزادی دی منگ کر رہے ہیں اوہ کس طرح چین نال بہہ سکدے ہیں۔ کشمیری اگ تے لہو وچ نہا کے جواب دے رہے ہیں کہ اوہ آزادی دے حسین سفنے لے کے نکل چکے ہیں۔ ہندوستان اسپناں نوں مکاون لئی پورا زور لارہیا اے اخیر ی دا پتچ لڑا رہیا اے ہر کشمیری عوام بھارتی ریاستی مشینری نوں مفلوج کر چکے ہیں پر اوہناں دے عزم آزادی حاصل کرن مگروں ای مکن گے۔

کشمیر دے موضوع اُتے وکھو وکھ سرنادیاں ہیٹھ لکھیاں کہانیاں وچ ڈوگرے تے بھارتی فوج ولوں ہون والے ظلم و ستم تے بربریت نوں بیان کیتا گیا اے کہانیاں افسانیاں دے لکھاری وکھو وکھ نہیں پر بیان کیتے موضوع ساخجے نہیں بھارتی فوج نہتے کشمیریاں اُتے آئے دن ظلم ستم ڈھارہی اے اوہ وادی جیٹھری کدی جنت اکھواندی سی اج بھارتی فوج تے ڈوگرے ظلم ستم تے بربریت پاروں خونئی دہشت ناک وادی دا منظر پیش کردی وکھالی دیندی اے ایس ظلم اتے آواز چکن والا کوئی نہیں کوئی اوہناں دا ہمدرد، دوست نہیں ہر کشمیری اللہ تعالیٰ دی ذات اُتے یقین رکھی بیٹھا اے کہ اک دن اوہناں نوں آزادی ضرور ملے گی اوہ دن دور نہیں جدوں ایہہ خطہ آزاد تے خود مختار ہووے گا۔

References:

- * PhD Scholar, Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore.
- ** Chairperson, Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore.
- 1. Shaikh Muhammad Abdullah, Atish Chanār (Rawalpindi: Royal Publishers, 2012), 601.
- 2. GM Mīr, Jammū & Kashmīr kī Jughrāfiyāi Haqīqtain, (Rawalpindi: Royal Publishing, 2011), 148.
- 3. <https://www.trt.neturdu/pkhstn/2018/04/2006>
- 4. Qāzī Fārūq Haidar, Editor, July-September 2019, Seh Māhī ‘Garjākh’, Jehlum, Pākistān, 6.
- 5. Salīm khān Gimmī, Kashmīr Adab-o-Saqāfat (Lāhore: Universal Kitāb, 1989), 111.
- 6. Qāzī Fārūq Haidar, Seh Māhī ‘Garjākh’, 66.
- 7. Ibid, 58.

